

Agnieszka ZDUNIAK

MŁODZI POLACY
WOBEC NORMATYWNYCH FUNDAMENTÓW
PORZĄDKU SPOŁECZNEGO
Ewolucja postaw religijnych i moralnych

Najnowsza książka Janusza Mariańskiego, uznanego i cenionego nie tylko w środowisku socjologicznym specjalisty od spraw religii i moralności, zatytułowana *Maturzyści puławscy w latach 1994-2016*¹, nosi znamieny podtytuł *Szkic do portretu młodych Polaków*. Portret to przedstawienie (w dosłownym rozumieniu – wizualne) osoby w danym momencie jej życia. Patrząc na portret – szczególnie własny lub kogoś bliskiego – widzimy jednak coś więcej niż tylko cechy zewnętrzne. Przywołujemy wówczas zachowany w pamięci obraz człowieka wraz z całym bogactwem jego osobowości: z wszystkimi zaletami i słabościami, poglądami na kwestie najważniejsze i te mniej ważne, postawami wobec siebie i świata. Te poglądy i postawy zmieniają się w czasie, tak jak na kolejno wykonywanych portretach lub zdjęciach zmienia się wygląd zewnętrzny prezentowanych osób. Zmiany te mają charakter czasem niezauważalny, czasem zaś diametralny; nie dziwimy się ani jednym, ani drugim, traktując je jako konieczny element życia, jako znak kolejnego etapu rozwoju.

Badania socjologiczne nie dostarczają nam zwykle wiedzy o wizualnych aspek-

tach osób badanych (może za wyjątkiem stosunkowo wąskiego obszaru badań socjologii wizualnej), nie to bowiem jest ich celem. Koncentrują się na tym, co „niewidoczne dla oczu”; w omawianym przypadku są to poglądy osób młodych, znajdujących się na progu dorosłości, na kwestie moralności i religii. Książka Janusza Mariańskiego stanowi prezentację, popartą wnikliwą analizą, tych właśnie zagadnień w oparciu o badania socjologiczne zrealizowane w wybranych szkołach ponadgimnazjalnych w Puławach w latach 1994, 2009 i 2016. Trzykrotne powtórzenie badań w trzech przekrojach czasowych pozwala na prześledzenie procesu zmian w orientacjach religijnych i moralnych maturzystów. Badania zostały wykonane za pomocą ankiet audytoryjnych przeprowadzonych w tych samych czterech szkołach ponadgimnazjalnych w Puławach, w klasach maturalnych. Za narzędzie badawcze posłużył kwestionariusz ankiety zatytułowany „Maturzyści a wartości moralne”, opracowany w roku 1993 w Katedrze Socjologii Moralności KUL. Można przyjąć, że zebrany materiał empiryczny odzwierciedla w zasadniczych zarysach rzeczywiste poglądy, opinie i postawy badanych maturzystów i że stanowi on dobry szkic do socjologicznego portretu młodego pokolenia Polaków.

Celem przeprowadzonych badań było przedstawienie poglądów młodych ludzi

¹ Janusz Mariański, *Maturzyści puławscy w latach 1994-2016. Szkic do portretu młodych Polaków*, Warszawskie Wydawnictwo Socjologiczne, Warszawa 2019, ss. 447.

w momencie kończenia przez nich edukacji na poziomie szkoły średniej – poglądów dotyczących podstawowych kwestii z dziedziny religii i moralności. Zakres problematyki, która stała się przedmiotem badań, jest bardzo szeroki, obejmuje bowiem całościowe spektrum zagadnień dotyczących religii i moralności, uwzględniające zarówno aspekt kontynuacji, jak i zmiany. Książka składa się z jedenastu rozdziałów, a każdy z nich przedstawia jeden z aspektów religijności lub moralności młodzieży. Aspekty te przedstawione zostają w kontekście wybranych zmiennych społeczno-demograficznych i światopoglądowych. W ten sposób możliwe stało się odniesienie do warunków, w których kształtują się wartości i normy religijne, moralne i społeczne. Ukazano dzięki temu nie tylko zwykłe związki statystyczne, lecz wytypowano związki przyczynowe, umożliwiające określenie wpływu konkretnych czynników społecznych na świadomość, przekonania i postawy młodego pokolenia. Pozwoliło to opisać procesy odchodzenia od moralności tradycyjnej o zabarwieniu chrześcijańskim, a także próby kształtowania nowej moralności w miejsce kwestionowanych wartości i norm.

Rozdział pierwszy poświęcony jest tematyce religijności maturzystów puławskich. Religijność ta ulega przemianom pod wpływem różnorodnych czynników społeczno-kulturowych. Podczas gdy w okresie transformacji ustrojowej miała ona charakter raczej ustabilizowany, to w ostatnich latach zaznaczyły się jej bardziej widoczne przekształcenia, zwłaszcza w przypadku środowisk młodzieżowych. Przedstawione w omawianej książce analizy uwzględniają takie aspekty religijności, jak: przynależność wyznaniowa, przynależność religijna, katolicyzm i polskość, autodeklaracje praktyk religijnych oraz uznawane kompetencje Kościoła katolickiego w sprawach społeczno-moralnych. Wyniki badań pokazują, że w okresie adolescencji nastę-

puje pewne zachwianie, a niekiedy i rozpad ukształtowanych w rodzinie wartości i norm, które w coraz mniejszym stopniu wpływają na postępowanie jednostek.

Tematyka rozdziału drugiego obejmuje relacje religii i moralności w świadomości maturzystów. Autor stawia tu ważne pytania o to, jak kształtuje się w świadomości współczesnej młodzieży relacja między wiarą religijną a moralnością, na ile religia uznawana jest za konieczny fundament życia moralnego, a także w jakich środowiskach społecznych szczególnie wyraźnie manifestują się związki między religią a moralnością. Na podstawie wyników badań można stwierdzić, że Polacy w coraz mniejszym stopniu odczuwają potrzebę religijnego uzasadnienia przyjmowanych zasad moralnych i w wielu kwestiach deklarują poglądy moralne niezgodne z wyznawaną przez siebie religią, a rozstrzygnięć o dobru i złu dokonują według własnych kryteriów. Jednocześnie w wielu kwestiach zasady moralne proponowane przez Kościół katolicki znajdują uznanie i akceptację – również wśród osób określających się jako niewierzące i niepraktykujące. Można przewidywać, że moralność i religia w przyszłości stawać się będą coraz bardziej niezależne od siebie nawzajem.

Rozdział trzeci pracy poświęcony jest podstawowym orientacjom moralnym maturzystów w warunkach modernizującego się społeczeństwa. Stanowi on próbę określenia uznawanych przez młodzież wartości i norm moralnych poprzez analizę postaw wobec Dekalogu, ogólnych i szczegółowych norm moralnych, najważniejszych obowiązków katolika oraz autorytetów moralnych i wzorów osobowych. Autor zakłada przy tym, że przekształcenia porządku moralnego nie muszą oznaczać chaosu czy anomii moralnej, choć z pewnością można mówić o zachwianiu stałości tego porządku. Badania socjologiczne pokazują, że świadomość moralna młodych Polaków

ulega procesom pluralizacji i indywidualizacji; odchodzą oni stopniowo od kategorycznych norm moralnych w kierunku sytuacyjnie uwarunkowanych imperatywów etycznych.

W rozdziale czwartym podjęta zostaje problematyka rodziny jako wartości. Ukazano tutaj kluczowe kwestie związane z miejscem i rolą wartości prorodzinnych w hierarchii wartości maturalistów. Choć rodzina jest instytucją wysoko wartościowaną w społeczeństwie i organizującą podstawowe potrzeby i dążenia życiowe Polaków, to we współczesnym społeczeństwie da się jednak zaobserwować zmiany, które nie pozostają bez wpływu na jej kondycję społeczną, moralną i duchową. Wyniki badań empirycznych pozwalają sądzić, że rodzina jest dla maturalistów wartością niezwykle ważną, równocześnie jednak dokonują się znaczące przemiany w poglądach na jej strukturę, funkcję, podział ról, władzę, przekazywanie wartości i norm. Wyraźnie widoczny jest wpływ współczesnych trendów kulturowych, zorientowanych raczej na wzory indywidualnej samorealizacji i osobistej pomyślności niż na wzmocnienie wspólnoty rodzinnej, co pozwala przewidywać dalsze różnicowanie się i pluralizację form życia rodzinnego.

Rozdział piąty książki koncentruje się na rodzinie jako środowisku wychowania. Zostają tu przedstawione niektóre kwestie związane z ważnymi celami w wychowaniu dzieci, metody i techniki wychowawcze, style wychowania w rodzinie oraz zgodność lub niezgodność poglądów wewnątrz niej w kwestiach religijnych, moralnych, społecznych i politycznych. Badania pozwalają stwierdzić, że rodzina polska jest wciąż podstawowym środowiskiem wychowawczym stwarzającym szansę przekazu wartości moralnych dzięki wciąż jeszcze wysokiemu autorytetowi moralnemu rodziców, jednak wyraźnie zaznacza się w niej również proces indy-

widualizacji w dziedzinie poglądów, opinii i przekonań.

Rozdział szósty poświęcony jest orientacjom życiowym i wartościom, które maturaliści uznają za priorytetowe. Na przykładzie młodzieży maturalnej uczącej się w Puławach zaobserwować można istotne zmiany w hierarchii wartości dokonujące się w warunkach radykalnych zmian społeczno-kulturowych i społeczno-gospodarczych. Widoczna jest wyraźna tendencja do uznawania jednostki ludzkiej i jej samorealizacji za wartość centralną; następuje przy tym przejście od wartości obowiązku do wartości samorozwojowych.

W rozdziale siódmym poruszona zostaje problematyka wartości codziennych, podstawowych, sensotwórczych i ostatecznych. Odpowiedzi respondentów świadczą o tym, że przywiązują oni wielką wagę do posiadania określonego celu, który nadaje sens ich życiu. Wśród preferowanych celów szczególnie miejsce przypada celom związanym z rodziną oraz miłością i uczuciami; wartości prorodzinne cenione są wyżej niż wartości indywidualne i religijne, a wartości indywidualne wyżej niż społeczne. Oprócz tego zauważyć można wzrost znaczenia wartości materialnych, a także wartości związanych z pracą i wykształceniem. Nie można tu mówić o gwałtownej zmianie hierarchii wartości; wyniki badań socjologicznych ukazują raczej obraz zmian stopniowych, o charakterze ewolucyjnym.

Rozdział ósmy przedstawia wyniki badań na temat wartości prospołecznych i egoistycznych. Przedmiotem analizy stają się w szczególności opinie o naturze ludzkiej i zachowaniach prospołecznych Polaków, kwestie związane z sytuacją konfliktu interesu własnego i cudzego, poziom zaufania do innych ludzi oraz stosunek do normy etycznej „miłuj bliźniego jak siebie samego”. Wypowiedzi badanych ukazują powolny proces redukcji orientacji prospołecznych na rzecz orientacji egoistycz-

nych. Proces ten jednak nie zasługuje jeszcze na miano kryzysu moralnego; postawy prospołeczne i przejawy altruizmu są wciąż widoczne, ich wzmocnienie wymaga jednak przemyślanych działań wychowawczych akcentujących troskę o dobro drugiego człowieka i przeciwdziałających kształtowaniu się postaw egoistycznych.

W rozdziale dziewiątym podjęto problematykę związaną ze szczególną kategorią aksjologiczną, jaką jest godność ludzka jako wartość społeczno-moralna. Poczucie godności lokuje się dość wysoko w hierarchii wartości młodzieży; negatywnie oceniane są zachowania niezgodne z własnymi przekonaniem i uznawanymi wartościami, wysoko natomiast cenione są autonomia w dziedzinie wyborów moralnych i prawo do postępowania zgodnie z własnymi przekonaniem.

Rozdział dziesiąty poświęcony jest problematyce sensu życia w świadomości młodzieży. Jest ona rozważana w kontekście kryzysu kultury i ogólnych orientacji wartościujących, a także zaburzeń i kryzysów tożsamości osobowych i społecznych. Problematyka sensu życia stanowi ważny wymiar doświadczenia egzystencjalnego młodzieży, choć jej świadomość egzystencjalna często waha się między dostrzeganiem sensu a poczuciem bezsensu. Jedynie dla mniejszości badanych maturzystów religia gwarantuje poczucie sensu życia; większość z nich prezentuje raczej postawę pragmatyczną niż uwarunkowaną religijnie.

Tematyka rozdziału jedenastego koncentruje się wokół kwestii postaw maturzystów wobec śmierci. W społeczeństwie współczesnym współzawodniczą ze sobą religijne oraz laickie sposoby rozumienia śmierci oraz cierpienia. Można mówić o znaczących zmianach w tym obszarze, jakie w ostatnich dziesięcioleciach dokonały się w społeczeństwie polskim. Postawy i zachowania tanatyczne ulegają powolnej sekularyzacji, a problemy do-

tyczące cierpienia i śmierci nie zawsze rozwiązywane są przez odniesienie do wymiaru religijnego. Młodzi ludzie coraz częściej nie stawiają sobie pytań natury eschatologicznej, a ich poglądy na temat śmierci coraz rzadziej opierają się na fundamentach religijnych.

Książka Janusza Mariańskiego podejmuje niezwykle istotne kwestie związane z problematyką religii i moralności. Choć w współczesnym społeczeństwie oba te obszary tracą popularność, a niejednokrotnie są w zamierzony sposób deprecjonowane jako „relikt” dawnego stylu życia, nieprzystający do idei nowoczesnego, wyzwolonego z przesądów społeczeństwa, to nawet najgorliwsi ambasadorzy nowoczesności niejednokrotnie muszą przyznać (często w sytuacjach wyjątkowych, niespójnych z „postępową” wizją porządku społecznego), że moralność – w kulturze Zachodu oparta głównie na fundamentach chrześcijańskich – stanowi wciąż wyjątkowy zasób, rodzaj kapitału nie mniej istotnego niż kapitał gospodarczy czy polityczny. Rozpad struktur aksjologicznych, permisywizm i relatywizm to nie synonimy postępu, lecz zjawisko zawsze niekorzystne dla życia społecznego, nawet jeśli przyjmuje się całkowicie zsekularyzowaną jego koncepcję. Wartości i struktury sensu, w tym również te wywodzące się z religii, nie mogą być pomijane w dyskusji o strukturze i zasadach funkcjonowania nowoczesnych społeczeństw (co stwierdza na przykład Jürgen Habermas²). Porządek społeczny nie może się obyć bez fundamentów normatywnych, ponieważ nawet najbardziej szczegółowe regulacje administracyjno-organizacyjne nie są gwarantem harmonijnego funkcjonowania społeczeństwa.

² Por. J. Habermas, J. Ratzinger, *I fondamenti morali e prepolitici dello Stato liberale*, „Humanitas” 2004, nr 2, s. 247.

Szczególne walory poznawcze omawianej publikacji są rezultatem faktu, że bazuje ona na niezwykle obszernym materiale empirycznym. Badania powtarzane w znaczących odstępach czasowych pozwalają na przedstawienie moralności i religii w ich wymiarze procesualnym, w toku powolnej ewolucji związanych z nimi poglądów i postaw. Analizując zebrane dane, Mariański wskazuje te elementy, które ulegają szybkim zmianom pod wpływem współczesnych tendencji kulturowych, ale również te, które cechuje zaskakująca stabilność. Zarysowuje w ten sposób najważniejsze tendencje rozwojowe religii i moralności w społeczeństwie polskim; ponieważ przedstawione przez autora badania empiryczne dotyczą młodzieży, można na tej podstawie sformułować wiele interesujących hipotez dotyczących przyszłej kondycji moralnej i religijnej polskiego społeczeństwa.

Książka Janusza Mariańskiego spotka się z zainteresowaniem środowiska socjologów oraz teologów prowadzących badania dotyczące współczesnych zjawisk religijnych i moralnych. Do grona jej odbiorców zaliczyć należy również przedstawicieli świeckich oraz kościelnych instytucji edukacyjno-wychowawczych, a także wszystkich, którym nieobojętna jest problematyka aksjologiczna. Wyłaniające się z przedstawionych danych, popartych rzetelnymi analizami, portrety młodych Polaków przedstawiają autentyczny obraz ich kondycji religijno-moralnej. Niektóre szczegóły tego obrazu mogą cieszyć i napawać otuchą, inne martwić i niepokoić. Ważne jednak jest to, że obraz ten ukazuje

stan faktyczny, pozbawiony zarówno zniekształceń, jak upiększeń, opierający się na „twardych” danych empirycznych, nie zaś na przesłankach ideologicznych czy postulatowo-życzeniowych.

Polska młodzież z pewnością nie jest obojętna na kwestie religijno-moralne, należy jednak przyjąć i zaakceptować fakt, że tracą dla niej znaczenie niektóre aspekty tradycyjnie pojmowanej religijności i moralności, większą rolę zaś zaczynają odgrywać inne – niekoniecznie konkurencyjne wobec dawnych, natomiast lepiej współgrające z nowymi tendencjami społeczno-kulturowymi. Uwzględnienie tego faktu może pomóc lepiej dostosowywać programy wychowawcze i duszpasterskie do potrzeb, celów życiowych i oczekiwań młodych ludzi, a tym samym unikać wielu niepowodzeń i rozczarowań w działalności edukacyjnej lub katechetycznej, rozstrzygać niektóre wątpliwości i znajdować odpowiedź przynajmniej na część pytań, które do tej pory pozostawały jej pozbawione. W tym kontekście książka Janusza Mariańskiego stanowi prawdziwą skarbnicę danych, cennych wskazówek i wniosków, które mogą znaleźć przełożenie na konkretne działania podnoszące świadomość moralną i religijną kolejnych pokoleń Polaków.

Kontakt: Instytut Nauk Socjologicznych,
Uniwersytet Kardynała Stefana Wyszyńskiego,
ul. Wóycickiego 1/3, bud. 23,
01-938 Warszawa
Tel. 609389521
E-mail: a.zduniak@op.pl